

Östbuletinen

Nr. 4, 2013, årgång 17

Innehåll

Moldaviens partnerskap i hamn <i>Torgny Hinnemo</i>	2
En resa till Archangelsk <i>Martin Hallqvist</i>	5
S:t Petersburg – den undergångsdömda staden <i>Magnus Ljunggren</i>	7
Om konservativa språkdystopier <i>Per-Arne Bodin</i>	12

*Sällskapet för studier av
Ryssland, Central- och Östeuropa
samt Centralasien*

Moldaviens partnerskap i hamn

Torgny Hinnemo, journalist och författare

Vad gör Europas fattigaste land när grannstaternas tulltjänstemän kräver mutor som kväver utrikeshandeln? Man kör ett atlantgående containerfartyg tvärs genom deras territorier. Precis dit vattnet inte längre räcker under kölen har landet lyckats sträcka ut sin gräns. Där har man byggt en kaj som fått status som internationell frihamn.

Den fattiga staten är Moldavien som omsluts av Ukraina och Rumänien. Markstuppen vid Donau som blivit frihamn bytte man sig till från Ukraina i mitten av 1990-talet, kort efter att länderna blivit suveräna när Sovjetunionen upplöstes.

Jag följde med ombord på ett av de containerfartyg som sedan ett år går en gång i veckan mellan frihamnen Giurgiulești och Constanta vid Svarta havet. Constanta i Rumänien är Europas fjärde största hamn för godstrafik med 30 kilometer kajer. De gigantiska farkosterna med containrar i flera våningar löper direkt in till de förbokade kajplatserna när de anländer från Kina, Japan och andra hamnar i östra Asien. Deras last sprids vidare av ingalunda små men mindre fartyg till länder runt Svarta havet och Medelhavet. Nästan en fjärdedel av allt gods går vidare till Bulgarien, Serbien, Ungern, Österrike, Slovakien och Tyskland längs Donau.

Och numera också till Moldavien. Det är bara bjässarna från Fjärran Östern som får boka kajplats i förväg. Trots att M/S Ardesco gått i trafik över Atlanten har fartyget ofta fått vänta på redde i några dagar innan 90 meter kaj blivit lediga. Då byts på någon timme containrar med gods från Moldavien till inkommande från Kina och andra länder.

Under tre dagar följer jag på en sjöfartsapp i min mobiltelefon hur Ardesco går i cirklar ute på redde. En av dagarna blåser det så mycket att inga containrar hanteras i hamnen. Det är farligt om 30 ton containrar kommer i okontrollerad gungning när den är upphissad i luften.

Från början gick frakterna från Constanta till Giurgiulești en genväg genom det rumänska kanalsystemet upp till Donau. Men det visade sig vara en dyrbar senväg. Den rumänska tullen krävde ofta att tomma containrar skulle öppnas för inspektion. Utan betalning under bordet kunde behandlingen av både tomma och fyllda containrar ta lång tid. Så därför har Danube Logistics som äger hamnen i Giurgiulești och chartrar containerfartygen nu valt den något längre vägen via Svarta havet upp till Donaus mynning.

Där tvingas M/S Ardesco lägga till vid kaj i Sulina eftersom det är förbjudet att gå vidare genom inloppet efter mörkrets inbrott. När den obligatoriske rumänske lotsen kliver ombord, kommer också tull och gränspolis som går en runda genom båten. Jag måste fylla i en skriftlig tulldeklaration och redovisa mina

kontanter, kamera och dator. De frågar flera gånger om dem och vad jag har i min resväska, uppenbarligen i hopp om att jag ska ge en present för att bli av med dem. När de stiger av får var och en en limpa cigaretter av den kroatiska kaptenen Ante Rosic.

Utan den ritualen skulle han få problem nästa gång han passerar, förklarar han.

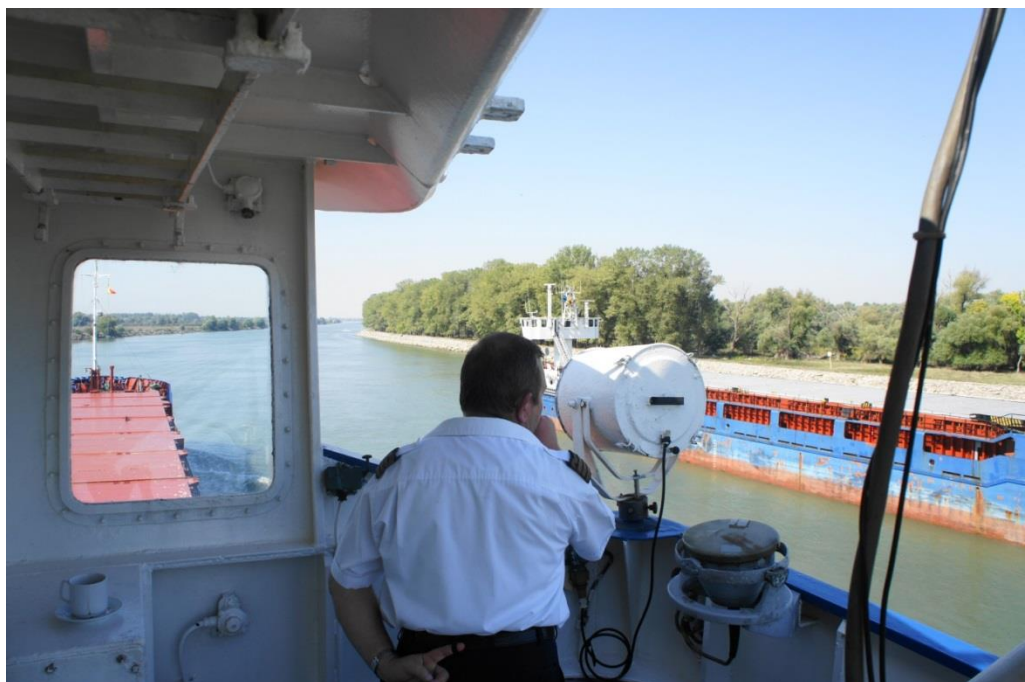
Jag njuter av den tio timmar långa soliga seglatsen från Sulina till Giurgiulești. Längs Donaudeltat passerar vi ömsom pensionat och vassruggar med hägrar och en skedstork och ovanför kretsar några pelikaner. Men styrman säger att här får han jobba mer än på havet.

”Det blir trångt vid möten”. Dessutom ligger nöjesbåtarna och guppar mitt i Donau och bryr sig inte om att flytta sig när vi närmar oss. ”Och de har inga lanternor när det är mörkt”, suckar kapten Rosic.

Den filippinske kocken samlar ihop benen efter kycklingen som vi fått till lunch. ”De är till mina vänner hundarna i Giurgiulești”, säger han. ”Hundarna som kommer ner till kajen är de enda jag träffar i Moldavien. Man låter inte oss asiater gå iland där som i andra internationella frihamnar”.

När jag frågar Rosic säger han att de lokala myndigheterna i Giurgiulești sagt att lokalbefolkningen inte är van vid asiater och vill därför inte låta

dem gå iland. För honom själv och styrmannen gäller olika regler beroende på vem som tjänstgör vid gränsen. ”En gång säger de att vi måste ha visum, en annan att vi inte får övernatta, en tredje att vi inte får köpa ost.”

När vi får Giurgiulești i sikte har vi just passerat en väldig spökhamn, Remi i Ukraina, som betjänade Moldavien, när allt var en del av Sovjetunionen. Här, där vi ännu har ett par kilometer kvar, stoppar kapten Rosic sina motorer. ”Var är mina cigaretter”, frågar den rumänske lotsen uppfordrande. När han fått sin limpa kliver han över i lotsbåten som seglat upp jämsides.

I stället antrar den moldaviske hamnlotsen. Några hundra meter före bifloden Pruts utlopp i Donau står gränspålen som upplyser om att vi nu har Moldavien i stället för Ukraina om styrbord. Men redan bortom Prut tar Moldavien slut för där börjar Rumänien. Sakta svänger Ardesco in

på Prut. Närmast ligger en lerbank som ska muddras till en kajplats och sedan kommer kajen där all plats är upptagen av två fartyg.

”Vad ska jag göra”, frågar kaptenen?
 ”Jag vet inte, det är första gången jag är här”, svarar lotsen. Kaptenen spänner käkmusklerna. Efteråt berättar han för mig att han funderade på att köra upp sitt fartyg på lerbanken så att det inte skulle skadas. Men plötsligt blir det fart på det första fartyget vid kajen och det får hjälp av en bogserbåt. Det hinner precis undan innan vi intar dess plats.

Väl vid kaj får vi vänta i fyra timmar innan någon alls bryr sig om oss. Hamnkaptenen vill inte ta sig an oss innan han går av dagskiftet och den som har nattjour börjar sitt pass med annat arbete. Strax efter tio på kvällen spatserar en tulltjänsteman de få metrarna från terminalbyggnaden till vår landgång som vi tills vidare inte fått beträda. I sällskap har han en gränspolis och den blyge skeppsmäklaren som ser ut att ha fått jobbet direkt efter att ha gått ut skolan.

Då och då gör tulltjänstemannen en paus i bläddrandet bland skeppspappren och kastar en lysten blick på min resväska. ”Oj, så mycket bagage”, ojar han sig varje gång. När han till slut vänder sig till mig helt och hållet och upprepar samma fras medan gränspolisen nickar instämmande, kan jag inte hålla mig. ”Nu får ni ge er, grabbar. I Chişinău slutade man med sånt där för flera år sen”, säger jag. Männerna i uniform ser snopna ut men jag får gå.

Den unge chauffören som väntat på mig i fyra timmar för att köra mig till hotellet i den närbelägna lilla staden Cahul ler när jag berättar om tulltjänstemannen. ”Ukrainarna är ännu värre”, säger chauffören. ”När jag för att par år sen kom hem från Ukraina gick deras tullare som vanligt igenom allt för att hitta pengar eller nåt annat att beslagta. Men jag hade inget. Då tog de min chokladkaka. Det hjälpte inte att jag sa att den var till min dotter.”

Det är just den ukrainska tullen som gjort det lönsamt för Moldavien att bygga en egen hamn i Giurgiuleşti i stället för att låta utrikeshandeln gå med godsvagnar via hamnen i Odesa i Ukraina.

Anläggningen i Giurgiuleşti är landets största investering näst det mest heltäckande mobilnätet. I år har containertrafiken fördubblats jämfört med förra säsongen. Containrarna körs ut till hela Moldavien av hamnens egna lastbilar för att garantera snabb leverans och att de återbördas till ägaren. Hamnen har redan sedan några år en oljeterminal och en spannmålsterminal. Kajen ska byggas ut. Frihamnen har reserverat mark för lager och tillverkning som hittills bara tagits i bruk i liten omfattning. Yrkesutbildad personal flyttar hellre utomlands än till Giurgiuleşti, om den inte hittar jobb i Chişinău. Danube Logistics samarbetar med de lokala myndigheterna för att göra Giurgiuleşti mera attraktivt, bland annat genom stöd till det lokala sjukhuset.

”Utvecklingen i landet går inte snabbt. Men vi har bra stöd från de utländska ambassaderna, som driver på regeringen om att vi också i praktiken ska kunna arbeta som en internationell frihamn”, säger Thomas Moser som är styrelseordförande i Danube Logistics, vilket ägs av EBRD och ett holländskt företag.

Moldaviens regering har också insett potentialen och bett Ukraina att få byta till sig ytterligare mark för utbyggnad vid själva Donau där djupet är som störst. Ukraina är inte ovilligt men vill koppla en uppgörelse till att Moldavien i sin tur ger Ukraina tillträde till ett territorium som förutsattes redan när Moldavien fick sitt nuvarande hamnområde i mitten av 1990-talet.

En resa till Archangelsk

Martin Hallqvist, ambassadör

En och annan bisarr resa har man ju gjort, en och annan ”mission impossible”. En sådan resa gick för cirka tio år sedan till Archangelsk. Det var på den tiden jag arbetade på Rikspolisstyrelsen som utrikespolitiskt sakkunnig som det hette.

SIDA hade gett RPS i uppdrag att genomföra ett projekt med polisen i Archangelsk om demokratisk polis och mänskliga rättigheter”. Sundsvalls-polisen hade åtagit sig att från svensk sida verkställa. Jag skulle

följa med på första resan som ”dörröppnare”.

De försiktiga poliserna skulle åka SAS. Själv tog jag Aeroflot, som avgick något tidigare samma morgon. Väl framme på Sjeremetievo spanade jag förgäves i den välfyllda inrikeshallen efter några personer som kunde tänkas vara svenska poliser. – Men OK, de fick väl ta sig fram bäst de ville, tänkte jag då jag bordade planet mot nordväst.

På flygfältet i Archangelsk fanns än mindre några landsmän, ej heller någon mötande från den lokala polisen. Utanför i den bistra kylan stod en ensam taxi. Den tog jag, till hotellet, vars namn jag turligt nog lagt på minnet. När jag skulle checka in fick jag en liten lapp, på vilken jag läste att det svenska besöket blivit inställt! Men om jag nu ändå hade kommit skulle jag nästa dag ringa en dam på länsstyrelsen, som i så fall skulle komma till hotellet. Senare skulle det visa sig att SAS helt enkelt ställt in den flighten!

Jag stegade in i hotellets matsal och beställde min rödbetsoppa med 200 gram vodka, om jag minns rätt. Det behövde jag. Jag var helt ensam gäst i restaurangen.

Jag hade telefonnumret till en lokal författare, en kollega till min syster i Luleå, som på den tiden var engagerad i det kulturella Nordkalott-samarbetet. Frun svarade att mannen skulle komma hem nästa dags kväll och då var jag välkommen till dem! – ”Tack, mycket trevligt, men då är jag redan på väg hem till Sverige.”

(Denne trevlige man, berättade senare min syster, blev småningom så god vän med de nordiska kollegerna, att han fråntogs förtroendet att umgås västerut. Andra stod i tur.)

Nästa morgon ringde jag till damen på länsstyrelsen, som kom inom en timme. En sympatisk kvinna, vars namn jag glömt. (Kanske har Ann-Mari Sätre också haft kontakt med henne?) På nolltid ordnade damen ett program för mig. Det inleddes med ett besök hos Archangelsks polischef. En trevlig pratstund med en presentation av polisväsendet i staden och regionen. Sedan fick jag frågan om jag inte ville berätta om svensk polis. – ”Jovisst.” Polischefen reste sig, öppnade en dörr till ett angränsande rum, i vilket till min förvåning ett trettiotal av hans stab satt. Jag fick sätta igång med en improviserad föreläsning på ryska – kanske lika bra att jag inte behövde lägga ner möda på att förbereda mig. Spontaniteten fick balansera språkliga brister. Intresset var påtagligt. Man såg uppenbarligen fram mot umgänget med kolleger från Sverige.

Dagen fortsatte med lunch med min guide. Hon beklagade att Sovjetunionen spruckit, framför allt för att det nu var så dyrt att åka och hälsa på släktingar i Zaporozjje i södra Ukraina.

Sedan det kulturella inslaget, i form av Konstmuseet. Vad jag framför allt minns är en miniatyr målad av vår store porträttmålare Alexander Roslin (1718-1793). Tavlan var målad i Sorö på Själland. Hur hade den hamnat här? Jag tittar nu i min gamla

Nordiska familjebok – slår man på Roslin ser man att han for vida kring i Europa men nog gjorde några nerslag i Danmark: 1752 anlände han till Paris från Parma. ”Uppgiften att han s. å. skulle ha varit i Köpenhamn är felaktig; det numera försvunna porträttet av Holberg måste ha blifvit utfördt vid ett tidigare besök i Danmark.”

Slår man på Holberg, finner man att han 1740-75 köpte flera herrgårdar i Sorö-trakten. Förmögen på skriftställerverksamheten som Holberg blivut hade han väl säkert också råd att anlita Roslin att måla åtminstone en liten miniatyr? 1775 kom Roslin till Petersburg, gjorde lycka hos Katarina II och därmed hos societeten som ”öfverhopade R. med beställningar”, tills han för att ”undfly de efterhångsne beställarna och rädda sin av öfveranstängning vacklande hälsa”, slutligen efter två år såg sig nödsakad att återvända till Paris. Fortfarande enligt Nordisk Familjebok.

Hur Sorö-tavlan hamnade i Archangelsk är som sagt en gåta, men det var ju en livaktig handelsstad med utblickar och kontakter västerut. Det är föga troligt att Roslin skulle haft med sig denna gamla miniatyr i bagaget till Sankt Petersburg.

Efter museet fick jag träffa en chef på länsstyrelsen. Jag hade då läst en rapport om tortyr i ryska fångelser, vilket jag på ett som jag tyckte lagom finkänsligt ställde en fråga om. Mannen blev upprörd över att jag ens vågat antyda något sådant.

Det var sista punkten på det improviserade programmet, och jag kunde återvända med kvällsplanet via Moskva.

--- Hur det gick med Sundsvallspolisens projekt vet jag faktiskt inte. Det kändes emellertid lite snopet att så att säga öppna dörren utan att ha någon i sitt följe. Vad jag vet kom Sundsvallssnutarna några veckor senare.

Jag gjorde flera resor i liknande ärenden till Petersburg, Pskov och Kaliningrad. Intresset för samarbete var störst på lokal nivå, halvljummet på Leningrad länsnivå, och direkt avvisande i Moskva.

S:t Petersburg – den undergångsdömda staden

Magnus Ljunggren, professor emeritus

Tsarhuvudstaden S:t Petersburg hade alltid ett dubbelt ansikte. Denna stad uppvisade en underskön fasad – som var falsk. Den ruvade på lidande och förtryck. Den hade skapats till priset av tusentals människoliv, av trälar och krigsfångar. Den var bokstavligen pålad på lik. De så kallade gammaltroende hade tidigt varnat för tsar Peters hybris. Han var Antikrist och hans ur de ingermanländska träsken frammanade underverk var det nya Babylon. En dag skulle – hette det – de tåmjda naturkrafterna ta hämnd

och Neva i en ny syndaflod skölja över hus och människor.

Pusjkin spelade på dubbelheten i poemet *Bronsryttaren*, där han uttrycker både sitt väl kända hat och sin hyllning till stadsartefakten. Neva tar revansch och den lille Jevgenij utmanar tsaren-undergöraren på hästen, den berömda ryttarstatyn vid Senatstorget – en revolt på två plan. Till slut jagas Jevgenij sinnessjuk ut på öarna av statyn, i en formidabel skräckhallucination. S:t Petersburg blir en bild av hela nationen, med grymheten inbyggd i det granna utanverket.

Gogol – som hade kommit till huvudstaden med enorma förhoppningar som snabbt grusats – är på samma linje i sina *Petersburgsnoveller*:

”Nevskij prospekt ljuger alltid och allra mest när natten sänker sig över den som ett tätt moln, när – själva Satan tänder lyktorna endast för att låta allt framstå i ett överkligt ljus.”

Här går människor in i själssjukdom, offer för villor och projektioner. Berättaren i *En sinnessjuks dagbok* har helt enkelt tagit sin tillflykt till dårhuset, han vänder på sin förödmjukelse och utropar sig till kung av Spanien.

S:t Petersburg framstod alltså som en fantasi utan naturliga rötter och egen historia, en dröm som hela tiden övergick i mardröm. Vad vore Dostojevskijs djupborrningar i människopsyket utan denna stad – det kan nästan verka som om dess

gåta är själva förutsättningen för hans psykologi. I hans prosa som mestadels utspelar sig i S:t Petersburg lever människan utan botten. Ett farligt irrationellt driftsliv kontrolleras nödtorftigt av förnuft och logik. När som helst kan det brista.

”Detta är de halvt vansinnigas stad”, säger Svidrigajlov till Raskolnikov i **Dostojevskijs** *Brott och straff*. Och Raskolnikov pendlar mellan drömsyn och vakentillstånd, utan att riktigt kunna göra sig reda för var gränsen går, vid randen av galenskapen. Den mordidé som kommer att behärska honom föds inte minst under planlöst irrande i stadskärnan, som om själva atmosfären här var upphovet till hans sjuka brottstanke. Fri kan han, paradoxalt nog, bara bli i fångenskapen, när han sonar sitt brott på maximalt avstånd från S:t Petersburg.

De ryska symbolisterna läste in sitt samtidsdrama i Dostojevskijs romaner. De hade umgåtts med storslagna drömmar om en kosmisk förvandling i det nya seklet, en ny mystisk era, en uppstånden Världssjäl – drömmar som färgats av Dostojevskijs vän **Vladimir Solovjovs** profetiska poesi, med Ryssland i en ledarroll, gränskulturen mellan öst och väst. Till slut hade förväntningarna kommit att konkretiseras i 1905 års revolution. Så gick allt om intet, revolutionen krossades, tsarrepressionen satte in.

Just i det läget publicerade **Dmitrij Merezjkovskij** påpassligt 1700-talsromanen *Peter och Alexej* som ekar av Pusjkin och Dostojevskij.

Alexej är Peters egen son som gör motstånd mot de nyordningar som får sitt högsta uttryck i det symbolmättade stadsgrundandet. Han väljer att göra gemensam sak med de gammaltroende och piskas till döds av sin egen far. Symbolisten Merezkovskij står på hans sida – och liar honom på ett genomfört sätt med Pusjkins upproriske Jevgenij. Peters reformgärning var förfelad, hans stolta skapelse var till sist bara en hädisk utmaning mot Gud. ”Blive Petersburg tomt” – så lät de gammaltroendes, och i deras efterföljd Merezkovskijs, förbannelse över staden.

Alltmedan tsarförtrycket tilltog fortsatte symbolisterna att odla sin besvikelse och vässa sin – mer och mindre revolutionära, i grunden klart slavofila – dom över Peters verk. **Vjatjeslav Ivanovs** dikt, tillkommen under åren närmast efter 1905, heter helt enkelt åter *Bronsryttaren*. Här ger sig Peter på nytt ut i staden på sin statyhäst, med hovarna klapprande mot de lik han byggt den på. Petersburg är bara en ond hägring, en kollektiv spöksyn.

1909 levererar **Zinaida Gippius** i dikten *Petersburg* nya ångestbilder. Denna iskalla stenöken skälver enligt poeten av lögn och förräderi. Stadens andning är död och röta, Nevavattnen en bitter malört. Slutet kan bara bli ett:

”Nej, du skall sjunka ned i svarta dyn/ Fördömda stad och Guda-fiende.”

Vid samma tid skriver den symbolisten närstående **Innokentij**

Annenskij en egen dikt med titeln *Petersburg* där huvudstaden tycks ligga insvept i gulaktig ånga. Invånarna vet inte var de hör hemma eller varifrån de leder sitt ursprung. Tillkom de blott genom en tsarukas, var det kanske svenskarna, det gamla Nyenskans härskare, som hade glömt att dränka dem? Här finns inget rum för mirakler eller leenden – allt är fruset i sten, varje strävan fåfänglig, alla förhoppningar för länge sedan gäckade.

Året efter, 1910, gör **Aleksandr Blok** en notering i sin anteckningsbok: ”Vi lever alla i Ryttarens bronsvibrationer.” För säkerhets skull kursiverar han sina ord. Han företar långa vandringar ut mot öarna och Finska vikens stränder. Där tillbringar han som en Raskolnikov nätterna på larmande krogar. Plötsligt har han i sitt alkoholrus tyckt sig se sin tidiga poesis kosmiska kvinnogestalt i ”den okända”, en prostituerad. Han är en trägen bordellbesökare. I denna stad, framhöll redan en av hjältarna i Dostojevskijs *Ynglingen*, möts alltid fantasteri och banalitet.

Samtidigt påtalar Merezkovskij i sin essäsamling *Det sjuka Ryssland* det otympliga och orealiserade hos staden. Den var avsedd att bli europeisk, den frambesvors av några av Europas främsta arkitekter. Men ännu 200 år efter sin tillkomst har den inte lyckats med sin uppgift. Och den är inte rysk heller: en omöjlig hybrid, en städernas Smerdjakov – alltså den tarvlige och lågsinte

styvsonen som mördade sin far i Dostojevskijs största roman.

I slutet av september 1911 satte sig **Andrej Belyj** till utanför Moskva för den definitiva uppgörelsen i prosaform med Petersburgsarvet. Han var själv uppvuxen i Moskva, med tidiga drömmar om S:t Petersburg som en befriare, ett fönster ut mot både Europa och kosmos. I seklets början hade han således föreställt sig en förestående världstransformation. Poeterna skulle, i enlighet med Solovjovs och även Nietzsches förutsägelser och löften, suggerera fram den nya verkligheten. Våldiga förväntningar knöt han till sin jämnåriga poetbroder i huvudstaden, Blok. Så svek denne och allt Belyj hoppats på slogs i spillror, dränktes i blod. I det läget vändes hela hans vända och vrede mot S:t Petersburgs nattsida.

I två års tid – på en rad olika platser i Ryssland och Europa – var Belyj sysselsatt med sin roman som bara kunde få ett namn, likt Ivanovs och Annenskijs dikter: *Petersburg*. Det förunderliga är att Belyj i den 500-sidiga texten lyckades smälta samman sin generationserfarenhet av revolutionskollapsen 1905 och ruel- sen som följde med referenser till hela Petersburgslitteraturen. Han skildrar en alltigenom schizofren stad – en poäng i sammanhanget är att detta diagnostiska begrepp, schizofreni, kluvet sinne, myntat av schweizaren Bleuler, just vid tiden för romanarbetet slog igenom i den ryska psykiatrin. Staden är hopplöst delad mellan den blänkande, rigitt

lineära fastlandsfasaden och dovt upproriskt sjudande öar. På samma sätt tycks invånarnas psyken uppsplittrade i två halvbor. Huvudpersonen, den unge studenten Nikolaj Ableuchov som just har avgett ett hemligt löfte till terroristerna att han ska spränga sin mäktige far i luften med en bomb, står inledningsvis på bron mellan fastlandet och Petersburgsarkipelagen, vacklande, självmordsfärdig, alltigenom dubbel i sitt förhållande till fadern och tsarväldet.

Belyj är i denna sensymbolistiska fas närmast expressionist. Staden liknar en spöksken, invånarna rör sig som marionetter. Ingenting är vad det ser ut för att vara. Reaktion och revolution tycks plötsligt utbytbara. Terrororganisatören visar sig vara polisagent. Det är djävulen, en gåtfull perser till synes materialiserad ur den sjuka stadens bacillhärdar, som drar i trådarna. Romanens formspråk och struktur är lika glidande som dess huvudpersoner och deras motiv. Gränslinjen mellan filosofiskt allvar och satir flyter ut i dimmorna. Detta är en textkameleont som varvar ett upphöjt lyriskt Rysslandstilltal med groteskerier, svindlande kosmiska utblickar med rena språklekar.

Belyj var en god profet. Romanen blev färdig för exakt hundra år sedan och publicerades i avsnitt fram till och med våren 1914. Sedan bröt helvetet löst med skottet i Sarajevo. I *Petersburg* heter det att folken kommer att resa sig mot varandra, att fruktansvärda blodsutgjutelser och skalv förestår, innan hybrisstadens dagar är till ända. Och så blev det ju.

Ett par månader in på 1918 flyttade bolsjevikerna – marxister till namnet, men också som sina symbolistiska generationskamrater slavofilt sinnade – nationens centrum och administration till Moskva. ”Om Petersburg inte är huvudstad finns den inte längre”, hade Belyj förutspått i sin romaninledning. ”Det ser bara ut som om den existerar.”

Aleksandr Blok hade under de mörka åren närmast före och under kriget brottats med mörkret. ”Vi är barn av Rysslands fruktansvärda år”, skrev han 1914. För honom innebar den så kallade oktoberrevolutionen trots allt ett sista hopp om den drömda samhällsomvandlingen. I ett exalterat tillstånd skrev han under tre veckor i januari– februari 1918 sitt poem *De tolv*. Han tyckte sig höra ett dån inom sig och omkring sig – det var, sade han, ”historiens musik” som ljud. Han hade just sett bolsjevikerna med vapenmakt stoppa det första folkvalda parlamentet i Rysslands historia och han fann det legitimt; den spröda ryska demokratin gav han ingenting för.

Tolv rödgardister marscherar taktfast i hans poem genom ett Petrograd – som staden nu hette – i storm och dionysisk snöyra. Smattret genljuder från deras gevär. De syftar till ingenting mindre än att göra slut på det gamla heligförklarade Rus, att ”skjuta” henne i den ”feta gumpen”. Dessa enkla pojkar sjuder av proletarietets vrede. De vill ett nytt Ryssland – den upprorsgnista de tänt skall, får vi veta, växa till en världsbrand. Och på ett oerhört suggestivt

sätt speglar de uppbrutna stroforna deras rörelse framåt.

Blok är fortfarande symbolist och metafysiker men han har lärt av futuristerna och deras uppkäftiga gatuspråk. Han låter högt och lågt kollidera, excellerar i blasfemier. Allt det högstämt kvinnliga i hans tidigare poesi – Världssjälens som efterhand i patriotiska verser hade omvandlats till Ryssland, den ryska moderjorden – var nu alltså reducerat till den korpulenta kärring som måste peppras i baken. Men i de avslutande avsnitten skönjs oväntat ett rött standar i täten för de tolv med en diffus fanbärare som visar sig vara Jesus Kristus. Någon risk för att kulorna ska träffa honom föreligger inte, han är osårbar, med yrsnöns vita rosenkrans runt sin hjässa.

Bolsjevismen framstår med denna överraskande slutmetafor – som kastar nytt ljus över hela poemet, med rödgardisterna som tolv apostlar – som ett löfte om ett universellt broderskap, den kristna tanken befriad från ortodoxins och det förflutnas bråte. Här finns naturligtvis också en slavofilt messiansk syftning. Redan Dostojevskij hade ju sagt att Ryssland var särskilt förbundet med Kristus.

Blok fick betala ett högt pris för sin dikt. Flera av hans vänner var chockade och bröt med honom. När den revolutionära euforin väl hade upphört, när rutinerna – och dessutom ett förödande inbördeskrig – hade satt in, drabbades han av konstnärlig stumhet. I ett sista föredrag till Pusjkins minne förklarade han att natio-

nalskalden dött av brist på luft. Några rader i ett brev våren 1921, när hans sinne redan hade börjat förmörkas, är symptomatiska:

”Den vidriga snörvlande Moder Ryssland har slukat mig som suggan som sätter i sig sin egen kulting.”

Han ville iväg, han kunde inte längre andas i träskstaden. Men han beviljades inget utresetillstånd. Då gick han in i sinnessjukdom, tynade bort och dog, bara 40 år gammal.

Bloks död får ett symboliskt innehåll. Hans begravning upplevdes av de många, som följde hans kista som slutet på en epok. Belyj var en av dem som bar den, han gick nu in i sin memoarfas. Det var hela imperiehuvudstaden som lades i graven, en drygt 200-årig epok var till ända. Symbolisterna hade helt enkelt formulerat Petersburgsmytens slutord i den ryska litteraturen. Belyj hade vid exakt rätt tidpunkt siat om katastrofen. Hans Nikolaj Ableuchov kunde bara rädda sitt förstånd genom att i romanepilogen fly såväl stad som nation – bort till främmande kontinenter. Blok gavs inte den möjligheten. Han gick under i förtid, som själve nationalskalden.

Om konservativa språkdystopier

Per-Arne Bodin, professor vid Stockholms universitet

Denna artikel vill diskutera och analysera en subgenre i den moderna prosan över huvud taget och i den ryska prosan i synnerhet: språkdystopin. Det är alltså fråga om skildringar av en framtid

(”pessimistically extrapolating contemporary social trends into oppressive and terrifying societies”) där språkets dysfunktionalitet eller maktpotential tematiseras och operationaliseras antingen av berättaren, olika personer i romanen eller av läsaren. Språket har en viktig roll redan i tidigare dystopier som i Aldous Huxleys *Du sköna nya värld* från 1932 liksom i George Orwells roman från 1949 och Andrej Platonovs roman *Grundningsgropen* från 1930.

En brasiliansk dystopiforskare, Ildney Cavalcanti, har hävdatt att egentligen kanske varje modern dystopi har språket i centrum: ”Futuristic dystopias are stories about language”. Exempel som åberopas av denne forskare är China Miévilles roman *Embassytown* (2011) där det krävs att talaren uttalar två ord på samma gång för att kommunicera med makthavarna. De som kan det är hittills gentekniskt framtagna lingvist-tvillingar kallade ambassadörer, uppfödda enbart för detta ändamål och Ben Marcus *The Flame Alphabet* (2012) där alla barn blivit

farliga eftersom deras språk är giftigt. Ytterligare ett exempel är den italienske författaren Sebastiano Vassallis roman *3012. L'anno del profeta* från 1995 som beskriver en framtid där bara flygplatsengelska och nyryska kommer att existera.

Jag vill här ta upp tre ryska utopier eller dystopier beroende på synvinkel (från berättarens, från gestalternas, från läsarens) där antingen frågan om språkanvändning är tematiserad eller där språket i romanen är en del av utopin eller dystopin. Det är språkdystopier/utopier skrivna av tre författare som är kända som populister, högerpolitiker och imperieanhängare.

De ryska språkutopierna har delvis samma bakgrund som de engelskspråkiga och italienskspråkiga, alltså globaliseringen. Det gäller här användningen av anglicismer som har uppfyllt det ryska språket. Det officiella Ryssland har reagerat på detta inflöde med en språklag som förbjuder användningen av främmande ord då det finns ryska motsvarigheter. En annan språklag förbjuder användningen av icke-kyrillisk skrift inom Ryska federationen. Dessa lagar är en bakgrund till de ryska språkdystopierna och kunde kanske själva räknas som delar i en sådan dystopi. Viktigt som bakgrund är också den delegitimering av språk över huvud taget som orsakades av den sovjetiska propagandan.

Det är i skärningspunkten mellan alla dessa historiska skeenden och förändringar som de ryska språkdystopierna eller språkutopierna

genereras. Jag kommer här inte att närmare tala om de moderna liberala författarnas språkdystopier. Jag vill bara kort påminna om några av dem. Vladimir Sorokins *Blått fett*, Viktor Pelevins *Generation P* och Tatiana Tolstajas *Därv*. För Sorokin sker uppgörelsen genom användningen av kinesiska och en synnerlig rik användning av ryska svärord. Hos Pelevin gäller det engelskan, framför allt som reklamens språk. I Tolstajas roman gestaltas ett förfall av det ryska litteraturspråket både när det gäller stavning och betydelser. Det finns också andra exempel att nämna, till exempel Dmitrij Bykovs roman *Ortografi*, som handlar om en påhittad jakt på bokstaven *jat* efter revolutionen, då denna bokstav utmönstrades tillsammans med några andra ur ryska alfabetet, eller Pelevins roman *SNUFF*, där språket i det utopiska eller dystopiska landet kallas kyrkoengelska eller högryska.

Kononenko

Mitt första exempel är Maksim Kononenkos roman *Den otlitjnika (Mönsterelevens dag)* från 2008 där romanens titel är en travesti på Sorokins roman *Den opritjnika (I det heliga Rysslands tjänst)*. Kononenko är en populistisk krönikör, som vid flera tillfällen blivit utestängd från nätet bland annat för att han propagerat för ett bombanfall mot Storbritannien. Han anklagas också för att vara förintelseförnekare. Han har under de senaste åren i sina krönikor hårt angripit den ryska liberala oppositionen. Om Sorokins roman är utformad som en skruvad satir över en

nytotalitär stat, så är Kononenkos bok en skruvad satir över en stat som styrs av de ryska liberalerna och deras värderingar.

Romanens jag-berättare är en liberal politiker eller snarast en nidsbild av en liberal politiker i en konservativ populists ögon. Romanen skildrar ett framtida Ryssland som befriat sig från alla gamla auktoriteter. Det är frivilligorganisationer och oligarker som styr landet. Enligt konstitutionen är det tillåtet att begå terrorhandlingar. Språket i romanen innehåller massor av främmande ord: engelska lånord och namn på utländska firmamärken. Det är en liknande användning av engelskan som i till exempel Pelevins roman *Generation P*. Engelskan är skriven med kyrillisk skrift. Några av lånorden är hämtade från franskan och då används latinsk skrift som i detta: КОМНАТУ-douche. Blandningen av alfabet hänvisar direkt till språklagen som jag nämnde vilken förbjuder användningen av icke-kyrillisk skrift inom Ryska federationen.

Ett annat språk som också förekommer är modern hebreiska, med en blinkning mot olika former av anti-semitiska diskurser. Det språk som är planerat att införas som statsspråk är georgisk-ukrainska: ”Det är slående hur vackert det ukrainskt-georgiska språket är”. Valet av påhittat statsspråk var särskilt provokativt när romanen var nyutkommen då Georgien genomfört sin Rosenrevolution och då Ukraina genomfört sin Orangea revolution. Det är samma år som Georgienkriget. Många ord är

obegripliga i Kononenkos roman för den vanliga läsaren på samma sätt som kinesiskan är det i Sorokins roman *Blått fett*.

Språkanvändningen ger alltså en nidsbild av ett demokratiskt, globaliserat och mångkulturellt samhälle. Oförståelsen som skall modelleras är den populistiske läsarens oförståelse av främmande ord. För Kononenko är den värld som skapas i hans roman en dystopi som skildrar ett Ryssland i de liberala krafternas våld. Hos både Sorokin i *Blått fett* och i Kononenkos roman finns en ironisk distans som gör att ingen av språkdystopierna kan tas på allvar och skrämna någon. Eller kanske är det så att den hätska tonen hos Kononenko ändå skrämmer trots allt. För huvudpersonen är det skildrade samhället en liberal utopi, för den liberala läsaren är boken en illvillig satir från konservativ synvinkel av ett liberalt samhälle.

Prochanov

Mitt nästa exempel är publicisten och imperieförespråkaren Aleksandr Prochanov, som också är en av Rysslands mest lästa skönlitterära författare. En av personerna i hans roman *Politolog* (2005), en oligark, lägger fram planerna på skapandet av ett nytt ryskt imperium utan någon annan ideologi än det ryska språket och de ryska skönlitterära författarnas texter. Den ideologiska text som skall blir grund för det nya imperiebyggandet är Stalins artikel från 1950 ”Marxismen och språkvetenskapens frågor”. Det motsvarar den roll som språkvetarna

Chomsky och Sapir har i motsvarande engelska språkdystopier. Stalin ville med denna artikel, heter det i *Politolog*, ersätta marxismen-leninismen med det ryska språket som ideologi. Stalin hann aldrig genomföra sitt projekt, eftersom han blev mördad av Chrusjtjov just för att denne var emot den nya språkliga ideologiska inriktningen. Alla ryska städer skall enligt detta projekt döpas om efter ryska författare. Alla modersmållärare skall få Stalin som efternamn.

Berättelsen är i sig så ironisk med många ironiska bottnar, samtidigt som många verkliga våldsskildringar dras in i den som till exempel terrortragedin i Beslan. Språkprojektet med dess komiska överdrifter hamnar i samma sammanhang som barnens död i Beslan. Det känns obehagligt. Romanen är full av skildringar av konspirationer och manipulationer. Flera av romanens särdrag är, som vi ser, hämtade från farsens repertoar, till exempel att så många får samma efternamn.

Projektet är skruvat och så groteskt att det är svårt för läsaren att få någon tilltro till det eller ens bli skrämmd eller upprörd över det, men ändå så finns det något kusligt över det. Vi kan se så många lager av ironi och ifrågasättande att det till sist är omöjligt att upprätta ett värdesystem som läsare. Det är å ena sidan en del av imperieförespråkarnas program. Å andra sidan är projektet så överdrivet och löjeväckande att det kan ses som en satir riktad mot dessa extremister. Om-

nämmandet av Sorokin och Pelevin som språkliga mönster i det nya samhället ifrågasätter utopin ytterligare en gång. Det finns alltså ironi och satir i många plan. Texten förlorar till slut all ideologisk eller idémässig orientering, men själva ryska språket blir en del av en rysk totalitär dystopi. För oligarken är det framtida samhället en utopi, för läsaren en galen dystopi.

Det som är ironi eller grotesk uttrycks i Prochanovs publicistik på fullaste allvar, då det till exempel i hans skrift *Pjataja imperija* heter: ”Det femte imperiet – det är gas, orbitala grupper och det ryska språket.” eller ”Det ryska språket är heligt. Imperiet talar med världen och med sig själv på detta språk”.

Hos Prochanov är det alltså inte till skillnad från hos Kononenko en fråga om främmande ord, utan om avsaknad av främmande ord, om ett imperium som talar med sig själv på ett och samma språk. Här tycks alltså i förstone yttrandena vara på fullaste allvar, men de är ändå så groteska att de kanske ifrågasätter sig själva, oberoende av författarens avsikt.

Jurjev

En tredje liknande storslagen språkutopi, som varje rimlig läsare uppfattar som en dystopi, är Michail Jurjevs *Det tredje imperiet* (2007). Jurjev är tidigare vicetalman i Duman för partiet *Jabloko* och numera framgångsrik affärsman. I hans bok, som nog också har skönlitterära ambitioner, utvecklas en framtidsvision av Ryssland 2053 då det ryska imperiet erövrat hela Euro-

pa, där opritjnikerna har hand om ordningen, precis som i Sorokins roman *I det heliga Rysslands tjänst*. Boken är utformad som en beskrivning av Ryssland gjord av en amerikansk student som besöker landet i en framtid. Alltså typiska drag för genren utopi. Den ger alltså ordet till någon annan än författaren själv och ger den därför en fiktionallitet.

I boken har det ryska språket 2053 efter ett för Ryssland framgångsrikt världskrig blivit det enda officiella språket inte bara i nuvarande Ryssland utan också i hela Europa som erövrats i detta krig. Tyskan har dock en viss status. Estniska och lettiska har förbjudits. Efter en noggrann genomgång av de praktiska omständigheterna vid införandet av ryska i Europa fastslås övriga språks minimala plats i det nya ryska imperiet.

Det är en dystopisk språkplanering som också ironiserar över EU:s aktiva språkpolitik för användningen av olika språk i Europa. Det är en så absurd bild att det är svårt att ta den på allvar. Det finns samtidigt så mycket av övervåld mot andra folk och språk att det gör ett obehagligt intryck. Tyskarna får ett särskilt ansvar för ockupationen av Polen, ester och letter skall fördrivas och så vidare.

Slutsatser

Dessa ryska språkdystopier ingår i en allmän diskussion om ryska språket efter Sovjetunionens fall. De kan ses som en motreaktion på eller fortsättning av den delegitimering av

språket som orsakades av sovjetmakten. Estetiskt sett är de ganska värdelösa, men deras inflytande är ganska stort i den kulturella debatten.

De utopier eller dystopier som jag presenterat förhåller sig både till den språkliga verkligheten i Ryssland av idag och de liberala författarnas språkdystopier. I alla dessa tre fall gäller det väl språk och makt och där det främmande ordet uppfattas som något negativt eller det egna ordet som något förtryckande.

Kononenkos bok är en uppenbar dystopi skriven av en populist, Jurjevs och Prochanovs böcker kunde med tanke på författarnas politiska hemvist ses som utopier, men kan bara läsas av som dystopier. Det kanske inte går, efter den sovjetiska erfarenheten att producera en utopi på ryskt samhällsmaterial. Även en tänkt utopi kommer att te sig som en dystopi. Konstvetaren Aleksej Bobrikov menar att vad man arbetar med och sammanställer är död rekvisita, alltså att det inte längre finns någon ideologisk laddning i materialet.

Kanske utopin över huvud taget är en död genre. Därav den satir, ironi och grotesk som karakteriserar alla. Det finns något självparodierande hos alla dessa utopier eller dystopier, om jag nu också inkluderar Sorokin, Pelevin och Tolstaja. Den ironiska distansen förstärks också av berättarinstansens mångtydiga roll. Det blir till slut ingen större skillnad vilken politisk inställning författaren har, resultatet blir samma distanserade ironi, som övergår till grotesk. Kan-

ske är dessa konservativa dystopier tvärtom farliga. Här kan imperie- och russifieringssträvandena hos en del av de populistiska och konservativa författarna döljas bakom en mask av ironi och humor. Man kan säga att språkutopierna dekonstruerar sig själva samtidigt som de bevarar sin politiska kraft. Det utgör en särskild form av mimicry, de

spelar över sin farlighet och döljer därmed att de är farliga. Det är, menar jag, den mest plausibla tolkningen av dessa konservativa utopier eller dystopier.

Östbulletinen, nr. 4, 2013, årgång 17

ISSN 1654-8698

Utgivare:

Sällskapet för studier av Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien

Tryckt i Stockholm 2014.

Redaktör och ansvarig utgivare: Ingmar Oldberg

Östbulletinen utkommer med fyra nummer per år och kan rekvireras i utskrift från:

ingmar.oldberg@gmail.com, tel. 08-6696221.

Postadress: Krukmakargatan 46, 11726 Stockholm

Tidigare nummer av Östbulletinen finns tillgängliga på Sällskapets hemsida:

<http://www.sallskapet.org>